

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ВНАСЛІДОК СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН

На початку XXI століття релігійна свідомість набула своїх особливих рис. Так, на сучасному етапі формування релігійної свідомості можна розглядати на трьох взаємозалежних і взаємозумовлених рівнях: 1) загальні фактори, тобто ті, що однаковою мірою стосуються трансформації релігійної свідомості внаслідок соціокультурних змін на мегарівні як світу загалом, так і України зокрема; 2) специфічно українські, зумовлені соціально-культурними змінами на макрорівні в українському соціумі; 3) умови буття окремої особи на її мікрорівні. Всі три підрівні в контексті аналізу сучасної для України релігійної свідомості взаємозалежні.

Передусім, необхідно, виокремити й розглянути загальні умови творення сучасної релігійної свідомості на кожному з цих рівнів зокрема. Насамперед необхідно вичленити ті загальні фактори, які зумовлюють трансформації релігійної свідомості в наш час.

1. Нова соціокультурна реальність. Йдеться про розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, світовий обмін інформацією різних рівнів, діалог і взаємопроникнення різних культур, наукових світів, інтеграційних та універсалістських ідей, що сприяє виникненню й утвердженню на рівні суспільної та індивідуальної свідомостей інтеграційних інтересів і цінностей. Нові інформаційні технології постають самостійним чинником формування абсолютно нових відносин між різними національними, політичними, соціально-економічними регіонами і спільнотами. Ці процеси прийнято розглядати як формування постіндустріального або постмодерного суспільства, тобто становлення нового соціокультурного стану. Внаслідок цих процесів змінюються традиції, вірування, ідеології, життєві стилі й форми, що склалися десятиліттями.

Для нинішнього часу характерне формування нових синкретичних ментальних структур, в яких поєднуються елементи різних форм і типів свідомості. Твориться нова соціальна і духовна реальність, благодатна плюралістичному співіснуванню релігійних систем, прарелігійних (зокрема язичницьких) поглядів, які раніше

перебували у більш-менш замкнутому стані, зумовленому "закритістю" різних національно-культурних регіонів.

2. Процеси світової глобалізації. Глобалізація – це загально-цивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на політичну, фінансово-економічну, культурну, релігійну, ідеологічну сфери людського буття. Щодо взаємозалежності глобалізації й релігії, то вона є неоднозначною. Новітня глобалізація супроводжується підвищеною увагою до релігії. Всі попередні передбачення про "смерть Бога", поступове відмирання релігії, неминучу й цілковиту секуляризацію світу не справдилися. Релігія стає дедалі повноправнішим учасником суспільного дискурсу. Це безпосередньо стосується глобалізації, оскільки, на думку дослідників, релігія, з одного боку, виносить складні світоглядні системи понад національні бар'єри, чим сприяє формуванню "загальносвітової" ідентичності, а з іншого - локалізує універсальні релігійні ідеї, інкультурує їх у місцевий контекст, внаслідок чого, національні культури позбуваються своїх локальних обмеженостей.

Бурхливе зародження й поширення новітніх релігійних рухів є однією з характерних ознак глобалізації. Остання є не стільки загрозою релігійному світогляду як такому, скільки викликом, перед яким постали історичні релігії загалом і традиційне християнство зокрема. Звідси - дві головні ролі, які можуть відігравати світові релігії: а) мобілізувати своїх вірних на негативістські антиглобалізаційні протести, спираючись на міжетнічні суперництва та фундаменталістські настрої; б) сприяти утвердженню справедливості й соціальної гармонії, впливаючи на індивідуальну і групову свідомості та мобілізуючи вірних на захист релігійної свободи, прав людини, довкілля тощо.

3. Наслідки науково-технічного прогресу. Розвиток науки й техніки зумовив і прискорив процеси урбанізації, модернізації, раціоналізації суспільства, що вплинуло на руйнацію тісних міжособистісних стосунків, насамперед сімейних, сприяло розвитку наявних ще в недавньому минулому зв'язків поколінь, усамітненню особи. Внаслідок світової НТР, розвитку світового процесу формування єдиних інфраструктурних систем та мереж, потужного прогресу в створенні єдиного механізму функціонування фінансового капіталу, широкого застосування безлюдних технологій, світ змінюється, руйнуючи звичне й усталене. Можна говорити про те, що темпи соціодинаміки є непосильними для багатьох

людей і перевищують їх адаптивні можливості. Відтак розвиток науково-технічного прогресу, який породив у людині втому від раціональності й утилітаризму, привів не лише до підвищеної уваги людства до ідей і цінностей різних традиційних світових релігій, а й вплинув на їхню трансформацію і модернізацію як у межах самих традицій, так і породжуючи їх продовження в неорелігійних феноменах.

4. Екологічна криза, ігнорування якої сьогодні може виявитися фатальним для всього людства. У контексті цього великого значення набуває одна з найважливіших християнських ідей – ідея спасіння, збереження людини як біологічного виду в умовах всезростаючих і всебічних процесів відчуження. Екологічну кризу усе більше витлумачують не як кризу зовнішню щодо людини, що стосується лише природного довкілля, а як кризу антропологічну, внутрішню, як кризу духовну (світоглядну та філософсько-ідеологічну). Тому при опрацюванні стратегій її подолання акцентують увагу не лише на раціональному природокористуванні, а й на формуванні нового ставлення до природи та адекватних моральних "людських якостей". За таких умов особливо актуалізуються загальнолюдські цінності, які відіграватимуть все більшу роль, що сприяє діалогу й консенсусу наявних у сучасному світі релігійних феноменів, а відтак - їх взаємопроникненню і взаємодоповненню.

5. Криза європоцентристської цивілізації, що спирається на іудео-християнську традицію. Л. Филипович справедливо вважає кризу європейської цивілізації, принципу європоцентризму "логічним продовженням кризи раціоналізму, як характерної ознаки західної культури та ментальності європейця".¹ Вважається, що ця криза досягла орієнтаційних вимірів, коли втрачаються глобальні орієнтири, розуміння того, що, власне, відбувається і куди треба йти. Однією з відповідей на цю глобальну загрозу, яку визначає В. Єленський, є спроба повернення до сталих архетипів. Саме "релігія, - на його думку, - уособлює щось всезагально притаманне людству, є компендіумом саме історичного минулого".² Усвідомлення подібності життєвих пріоритетів у різних релігійних системах найбільшою мірою посилюється в умовах розширення світового інформаційного простору, що поступово виводить релігійну свідомість за межі певної конфесії, робить її універсальною, синкретичною. Для задоволення своїх потреб сучасний

віруючий – практичний, раціоналізований, інтелектуалізований – трансформує існуючі релігійні системи або ж творить свої власні.

6. Секулярні процеси. Релігія - феномен доволі консервативний. Традиції в ньому відіграють досить вагоме значення. Проте, якщо релігія залишається незмінною, коли життя суспільства і сама людина, їх досвід стають іншими, то відбувається відчуженість релігії від того, чим живе людина, від її реальних інтересів та заборон. Відтак, у релігії повинні відбуватися певні компромісні зміни корективи в доктринах, формах організації, методах діяльності тощо. Американський соціолог П. Бергер пов'язує причини секуляризації передусім з індустріалізацією суспільства, яка втілила в життя процес урбанізації і привела до зростання рівня соціальної мобільності населення, до створення нових соціальних груп, відокремлення релігійних груп від решти їх, до зміни умов соціалізації індивіда. Сучасна людина звільняється від тягаря традицій, вимогою часу стає така її діяльність, яка ґрунтується на вільному виборі. Для релігії відтак з'являється новий шанс, адже на базі релігійного досвіду людина з багатьох релігійних традицій і культів надає перевагу тому, що стає для неї справою власного вибору й переконання. Занепад релігії, яка ґрунтується на традиції й авторитеті, може компенсуватися звертанням людини до релігійного досвіду як досвіду "внутрішньої волі".³ Як зазначає Т. Лукман при занепаді "церковно-орієнтованої релігії" позацерковна релігійність може зберігатися і навіть зростати.⁴ Учений дійшов висновку, що під дією соціальних змін, які відбуваються в суспільстві, змінюються лише структурні елементи релігійної свідомості. У сучасному секуляризованому суспільстві людина створює свою власну, "приватну" релігію, модернізуючи традиційне християнство, синкретично поєднуючи його з іншими релігійними традиціями.

Секулярні процеси на суспільному рівні знижують рівень інституалізованої релігійної свідомості сприяючи її перетворенню на індивідуальну, персоніфіковану. Отже, вище були названі фактори формування нового типу структури релігійної свідомості, виражені через умови її творення. Вони є об'єктивними, тобто такими, що однаковою мірою стосуються трансформації релігійної свідомості внаслідок соціокультурних змін на мегарівні.

Наступним кроком на шляху розкриття теми модернізації релігійної свідомості є розгляд факторів формування та розвитку структури сучасної релігійної свідомості, зумовлені соціокультурними змінами саме в українському соціумі на макрорівні.

1. Криза радянської системи цінностей є однією з основних специфічно українських детермінант сучасної структури релігійної свідомості.

Духовна денаціоналізація за умов соціалістичного буття значного масиву населення України призвела до втрати відчуття національної традиції, рідної батьківської віри, потреби збереження зв'язків між поколіннями через духовну традицію. Внаслідок цілеспрямованої атеїзації суспільства значення релігії і церкви було зведено майже нанівець. Крах віри в комуністичні ідеали спричинив і руйнування цілісності світоглядної свідомості "радянського" типу суб'єкта. Діалектико-матеріалістична картина світу, яка раніше була визначена всім як складова комуністичної ідеології, також себе не виправдала. За сучасних умов певна частина українського соціуму втратила відчуття стабільності й безпеки, не має якоїсь значущої мети у своєму житті та високих ідеалів, не може адаптуватися до нових соціальних умов свого буття, не знаходить бажаних, надійних відповідей на свої проблеми у сучасній суспільній думці. Суспільний настрій загалом песимістичний, зі слабкою вірою в реальне покращення життя в суспільстві. При цьому саме таке сприйняття соціальної ситуації з роками залишається сталим, а то й навіть загострюється і погіршується.

Як наслідок всього цього виникає світоглядна невизначеність, потреба орієнтирів у всіх сферах буття, в часі та світобудові. Незадоволеність цією невизначеністю суб'єктивно виявляється у почутті збентеження, занепокоєння. З метою їх компенсування люди шукають шляхів організації життя в суспільстві через трансформацію сталих форм і способів життєдіяльності. Загострення екзистенційних настроїв серед членів суспільства провокує залучення (або актуалізацію) до світського світогляду елементів релігійного осягнення буття.

2. Трансформація механізмів традиційного відтворення структури релігійної свідомості є також однією з умов її сучасного формування та розвитку. За умов трансформації сталих форм і способів життєдіяльності усіх прошарків суспільства зазнає змін механізм формування релігійної свідомості. За комуністичних часів значною мірою були втрачені інститути, що забезпечували традиційне формування

доктринальної релігійної свідомості з дитячих років, на ранніх стадіях соціалізації, (зокрема таких, як релігійна сім'я, система релігійних навчальних закладів, реальне парафіяльне життя). Механізм формування структури релігійної свідомості нині є дещо "перевернутим". На перше місце в ньому виходить формування або, що актуальніше для сучасної людини, пошук сенсотворчих уявлень. Люди, прийшли в релігійні організації, проминувши традиційний спосіб формування структури релігійної свідомості, "перескочили" раніше домінуючі етапи формування релігійної свідомості. У них, як правило, відсутнє цілісне уявлення про парадигму, в межах якої вони планують існувати, тобто вони не освоїли міфологічного й символічного сприйняття світу та міжособистісних стосунків відповідно до конкретного релігійного вчення. Характерною ознакою пострадянської ситуації є те, що переважна більшість тих хто потребує "релігійного" осягнення буття вимагають швидкого релігійного досвіду. Подібна ситуація притаманна не лише новонаверненим православним, але й вірним інших церков. Звичайно, вона проявляється у конфесійно-специфічних рисах, але у своїй основі має однакові характеристики. Традиційна церква для збереження своєї пастви повинна сьогодні шукати відповіді на виклик сучасного суспільства.

3. *Новий тип економічної системи (ринкова економіка) є також специфічно українськими детермінантами формування сучасної структури релігійної свідомості.* За умов адаптації до ринкової економічної системи, для значущості і комфортності власного індивідуального існування, у соціумі серед людських якостей на перший план виходять інтелект, практичність, раціоналізм, вміння логічно й аналітично мислити, мобільність, здатність швидко сприймати нове в науці, техніці, практиці соціального механізму і вміння застосовувати все це згідно з власними цілями. Людина з таким набором якостей прагне мобільних, "гнучких" форм вираження релігійної свідомості. Релігійна свідомість людини за ринкових умов часто набуває рис позаконфесійності (оскільки це не принципово), позацерковності (немає часу для відвідування тривалих богослужінь, незрозумілість символічної "мови" проповіді тощо), фрагментарності й еkleктичності (поєднання відповідних до індивідуальних потреб елементів різних релігійних цінностей, ідей, досягнень науки тощо). Значна частина сучасних людей ставиться до релігії з позицій раціональності, доцільності й практичності.

4. *Новий тип політичної системи (демократія). Утвердження України як незалежної, суверенної демократичної держави зумовило трансформацію суспільства з орієнтацією на людину, на забезпечення її прав і свобод в контексті розвитку і зміцнення демократичних, соціальних, правових засад українського соціуму.* Стаття 35 Конституції України закріплює право кожної людини, яка проживає в Україні (а не лише її громадян), на свободу світогляду й віросповідання.⁵ В Україні конституційно і законодавчо закріплено важливий принцип, що гарантує можливість практичної реалізації свободи совісті, свободи віросповідань і діяльності релігійних організацій. У контексті свободи совісті є важливим оформлений законодавчо принцип рівності віруючих перед законом, унеможливлення будь-якої дискримінації, проявів нетерпимості, що ґрунтуються на ставленні людини до релігії, її належності до тієї чи іншої конфесії.

Результати соціологічних досліджень свідчать про те, що в громадській думці українського соціуму переважає переконання про право на існування будь-якої релігії, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини.⁶ Серед тих, хто визначає себе віруючим, такої позиції дотримуються 40%; серед невіруючих таких більшість - 70%. Твердженню, що право на існування мають всі релігії як різні шляхи до Бога, надала перевагу кожна третя особа, яка ідентифікувала себе віруючою. Лише 13% віруючих висловилися за традиційні для України релігії і стільки ж за певну релігійну нетерпимість ("істинною є лише та релігія, яку я сповідаю").

Результати наведених вище соціологічних досліджень засвідчили складну мозаїку орієнтації громадян України на релігію. Характерно, що "просто християнами" назвалися 7% респондентів, які ідентифікували себе віруючими, 9% тих, хто вагається між вірою й невір'ям, і навіть 4% - серед невіруючих. Усім респондентам, які віднесли себе до православної релігії (таких 66%), ставилося питання: "До якої саме православної деномінації Ви себе відносите?". Виявилось, що для двох третин це не має значення (варіант відповіді "я - просто православний"). Серед віруючих таких 55%, серед невіруючих і тих, хто вагається, - по 69%. Ще 7% православних відповіли, що не знають, до якої деномінації себе віднести, а відтак для них це неважливо (таких серед віруючих лише 4% і по 13% серед невіруючих та тих, хто вагається між вірою та невір'ям).⁷ Такий розподіл

відповідей дає підстави для висновку, що міжконфесійні суперечності, які протягом тривалого часу дискутуються лідерами православних церков, далеко не завжди зорієнтовані на задоволення духовних потреб віруючих, і, тим самим, підштовхують їх до пошуку іншої "духовної обітниці". У зв'язку з цим питання, чому має місце тенденція позацерковної релігійної свідомості або ж чому західні місіонери, новітні релігійні рухи є досить привабливими, залишається відкритим, оскільки важко відповісти однозначно, що саме спонукає віруючих, які прагнуть інституційної релігійної свідомості, зробити вибір на користь цих рухів: особливі методики прозелітизму й матеріального заохочення з боку місіонерів, чи ж розчарування віруючих в "історичних" церквах.

Далі зупинимося на факторах, виражених через причини виникнення і творення сучасного стану релігійної свідомості. Зазначимо, що, розглядаючи ці причини, у сфері дослідження входять фактори сучасного стану релігійної свідомості, зумовлені індивідуальними або ж суб'єктивістськими змінами на мікрорівні, тобто у свідомості окремого індивіда.

Передусім, слід наголосити на такому факторі формування та розвитку сучасної релігійної свідомості, який цілком вірогідно може вважатися як умовою (оскільки існує як сталість, даність), так і причиною, тому що стосується особливостей людини й добре пояснює сучасні зміни в суспільній та індивідуальній релігійній свідомості. Це - етнопсихологічні характеристики українців. На сьогодні очевидно, що глибинна сутність релігійної свідомості українського народу зумовлена передусім його національним характером, характерними рисами українця як етнічної одиниці.⁸

Характеризуючи етнопсихологічні особливості українців, дослідники вказують на два різних типи їхньої поведінки: з одного боку – втеча від дійсності в позаекзистенційний світ, а з іншого - привітність і поетичність, а також почуття власної гідності, волелюбство, войовничість, що пояснюється впливом на духовний світ народу його козацької вдачі. Саме цим А. Колодний та Л. Филипович пояснюють той факт, що "разом із глибоко вкоріненою релігійністю, українській вдачі притаманні властиві активні прояви іррелігійної свідомості, релігійного інакомислія, скептицизму та індиферентності".⁹ В українців історично сформувався певний плюралізм світогляду, толерантне ставлення до інакомислення, оскільки

через географічне розташування їхньої Батьківщини він (світогляд) був відкритий різним впливам. Україна перебуває на перехресті історичних шляхів між Сходом і Заходом, на межі зіткнення різних конфесій – православ'я і католицизму, різних релігій – християнства і мусульманства. Така геополітична розташованість формувала в українського етносу відчуття незахищеності, робила його об'єктом зазіхань завойовників Сходу й Заходу, Півдня й Півночі. Психологічно сприймаючи це, людина перебувала на межі можливостей існування, у стані постійного очікування смерті. Така ситуація зумовлювала ставлення українця до життя не стільки як турботу про нього, скільки як прагнення чогось вищого понад земного, трансцендентного очікування від життя щастя й злагоди.

Безпосередньою причиною формування сучасної релігійної свідомості вважаємо самотність людини. В умовах демократії, ринкових відносин суспільство дає змогу кожному реалізувати свої індивідуальні цілі та рішення, не нав'язуючи імперативних системних соціальних стандартів. Проте разом з тим зникають об'єднуюча людей культура, спільні символи, правила поведінки, моральні норми, духовні цінності. Людина все більше усамітнюється в людському соціумі, свідченням чого є збільшення кількості психічних розладів, самогубств, спонтанної агресії. Лише релігія, віра в Бога дозволяють своїм adeptам уникнути цього завдяки взаєморозумінню, любові, підтримці і тісній згуртованості. Іншою важливою причиною формування сучасної релігійної свідомості є, на нашу думку, криза самоідентифікації людини. Сучасність потребує нових форм мислення й поведінки, проте цього не можна досягнути одномоментно.

В умовах перехідного періоду, коли особистість недостатньо "відцентрована" щодо певного стрижня, треба сприймати як належне наявність у широких верств населення "подвоєної" або "багатошарової" самоідентифікації. Це призводить до значних коливань суспільних настроїв у бік прогресивних перетворень, або ж викликає ностальгію за минулим. Ці процеси відбуваються як на рівні окремої особи, так і на рівні суспільства.

Традиція нині все меншою мірою визначає індивідуальну ідентичність. З одного боку, перед індивідом відкрита розмаїтість духовних, політичних та ідеологічних виборів. З іншого - процеси зростаючої соціальної, географічної і професійної

мобільності роблять неминучим відхід від спільнотних та сімейних зв'язків і традицій, підштовхують до індивідуального вибору.

До факторів формування сучасної релігійної свідомості, виражених у причинах її появи й розвитку, віднесемо також прагнення людини задовольнити низку важливих соціально-психологічних потреб: пошук сенсу і мети існування; прагнення до самореалізації, зміни й вдосконалення свого онтологічного статусу і сакрально-морального рівня; потребу сучасної людини в реалізації свого творчого потенціалу, в надійній референтній групі, що слугуватиме критерієм її поведінки; потребу в непохитних імперативах, нехай навіть у формі уявлень, про свій зв'язок із абсолютним, трансцендентним началом, що визначає спрямованість життєдіяльності.

Наголошуючи на спонуках релігійної свідомості, слід передусім виокремити традицію сім'ї, найближчого оточення. Окрім батьків, які на етапі первинної соціалізації прищеплюють дитині релігійні цінності та норми, навернення людини до тієї чи іншої релігії зумовлюють й інші чинники. Досить часто релігійну орієнтацію людини визначає лише факт здійснення над особою обряду залучення до тієї чи іншої релігії, в даному випадку йдеться, швидше, про релігійність традиційну. Нині спостерігається ситуація, коли людина, раніше сповідуючи одну релігію, згодом постає перед вибором іншої. Як правило, такий перехід відбувається з традиційного православ'я до протестантизму чи неохристиянства, а також до нетрадиційного для України неоорієнталізму. Пов'язаний він передусім із незадоволенням собою, своєю попередньою релігійною приналежністю та прагненням віднайти в новій релігії елементи і сутності, відсутні в старій. Трапляються випадки, коли особу спонукає до зміни релігії, з якою вона ідентифікувала себе раніше, конфлікт "батьки-діти". Тоді обрання іншої релігії набуває протестного характеру.

Практично будь-яка релігійність (за винятком позаінституційних, позацерковних "просто віруючих") поділяє людей на "своїх" і "чужих", що є одним з елементів процесу ідентифікації. Проте все залежить від ступеня віри, тобто, наскільки особа є віруючою людиною й дотримується доктрин та догм своєї віри. Засвоєння останніх поступово веде до зміни індивідуального життя. Особливо це стосується представників неорелігій. Вони інколи переїжджають жити до громади, змінюють

традиційні норми життєдіяльності тощо, внаслідок чого у них виникають непорозуміння з батьками та друзями, із суспільством у цілому. Людина, набувши ознак релігійної свідомості, починає вирізняти себе з безлічі релігійних уподобань, тобто закріплює в такий спосіб свою релігійну ідентичність.

Релігійність, як явище динамічне й водночас конкретно історичне, розвивається й поступово трансформується відповідно до потреб і запитів, рівня нагромаджених знань та критичної здатності людини XXI століття. Релігійна сфера в сучасній Україні містить у собі, всі можливі релігійні традиції й практики, а також новостворені релігійні феномени. Релігійність сучасності наповнилася новими формами й смислами, орієнтованими на задоволення індивідуальних потреб окремої особи, яка самостверджується, самоактуалізується, самовдосконалюється й самовиражається. Джерела релігійного пошуку завдяки розвитку інформативної сфери сьогодні розширені до межі, тобто до загальнолюдського досвіду історії.

Сьогодні релігія, знайшовши свій "притулок" у душах тих, хто її потребує, об'єктивується принаймні у двох формах релігійної свідомості -традиційній, або ж відтвореній (вірувальне ставлення до ідей, сутнісних основ традиційних для України релігійних течій, насамперед православ'я, римо- та греко-католицизму, пізнього протестантизму, які сьогодні переживають своє відродження й зміцнення позицій), та новітній, або твореній (вірувальне ставлення до ідей новітніх релігійних течій, що сформувалися переважно у другій половині ХХ ст. або на основі певної релігійної традиції, але в її модерновій інтерпретації, або на синкретичному поєднанні елементів віровчень різних релігійних традицій, або еклектиці ідей традиційних релігій з науковими чи фізично-терапевтичними концептами).

У сучасному українському суспільстві виокремлюються два принципово відмінні між собою типи віруючих - масовий (здебільшого представляє відтворену релігійність) і воцерковлений (представляє відтворену і творену релігійність). Пропорційно кількість останніх значно менша.

Масова релігійна свідомість характеризується низьким ступенем і поверховістю релігійних переконань, недостатньою силою релігійної віри, слабкою інтенсивністю релігійних почуттів та переживань, неактивною та неусвідомленою релігійною діяльністю, повільним засвоєнням релігійних ідей, норм та цінностей, яскраво вираженою ритуалістичністю, конформізмом, декларативністю. Воцерковлена

релігійність вирізняється цілісністю, виваженістю, ґрунтовністю релігійних переконань та їх максимальною відповідністю конкретним релігійним віруванням; високою інтенсивністю релігійних почуттів та переживань. Здійснення релігійних практик є усвідомленим і цінним саме завдяки їх внутрішньому змісту. Як правило, носії воцерковленої релігійної свідомості є членами релігійних організацій, здебільшого не обмежуються пасивним відвідуванням релігійних служб, беруть участь в соціальній, просвітницькій, благодійницькій та іншій діяльності релігійних громад.

Отже, для сучасного українського суспільства характерне взаємопроникнення різних культурних світів та типів мислення, а відтак і розширення релігійно-світоглядних парадигм та еkleктичне поєднання різних їх елементів. Сьогоднішньому українському соціуму властива тенденція розвитку позаінституційної або позацерковної релігійної свідомості, оскільки не завжди віруючі люди виступають послідовниками якоїсь конкретної релігії чи деномінації, а вважають себе просто християнами.

1. Корюшко М.І., Колодний А.М., Филипович Л.О. Митрополит Іларіон. – Львів: Глобус, 1993. – С. 238; 2. Єленський В. Релігійна свобода: українська реальність та світовий досвід // Релігійна свобода і права людини: правничі аспекти: У 2 т. – Т.2. – Львів: Свічадо, 2000. – С. 72; 3. Berger P. The Sacred Canopy. Elements of Sociological Theory of Religion. N.Y., 1967. – P. 567; 4. Luckmann T. Invisible Religion. – N.Y., 1967. – P. 269; 5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Преса України, 1997. – С. 64; 6. Дудар Н.П., Шангіна Л.І. Віра й релігія в житті українців // Національна безпека. – 2000. – № 10. – С. 82–85; 7. Див.: Матеріали соціологічного дослідження „Релігія і церква в Україні”. – К., 2004. – 36 с.; 8. Колодний А. Плюрализм религиозной жизни в Украине: опыт и проблемы // Независимость. – 1994. – № 11. – С. 6–8; 9. Там само. – С. 8.

Держава і право